

lige steder i landet. Den gamle middelalderlige skik, at kongen var uden residens og styrede riget gennem personlige rejser, har således været med til at forme byggeplanerne. Tiden har ikke været disse arbejder gunstig, og de følgende kongers byggelyst har for en stor del udslettet, hvad Christian den 3. rejste.

I høj grad har slottene været præget af at være bygget i en urolig tid, da man havde krigens uhygge på nærmeste hold, og mure, volde og grave indgår som en selvfølgelighed i arkitekturen. Fæstning og slot havde endnu ikke skilt sig fra hinanden, men dannede en enhed, som ikke blot traditionen, men også hensynet til forsvaret gjorde det vanskeligt at skille. På denne tid begynder man dog at sondre mellem de to typer, og skildringen af denne udvikling hører til det mest fængslende i bogen, men selv om man har bygget med gavle og andet, der markerede den nye stil, har det været en ret udvendig dekoration, og endnu på denne tid har leveformerne og kravene til bekvemmelighed ikke adskilt sig meget fra middelalderens fordringer.

Mellem Christian den 3.s arkitekter eller bygmestre dvæler forfatteren særligt ved Morten Bussert. Han synes at have fået en efterfølger i en mester Jacob. En af de sidste bygmestre under Christian den 3. var Hercules von Oberberg. Desværre er det vanskeligt at følge de enkelte navne og gøre rede for deres arbejder rundt om i landet. Så meget er dog sikkert, at Morten Bussert har haft en meget stor betydning for tidens bygningskunst.

Otto Norns bog viser, hvor mange uløste problemer der endnu knytter sig til denne side af tidens kultur, men det fremgår også af den, ad hvilke veje man skal nå frem. Ved en tålmodig fordybelse både i de rester, der er bevaret af selve slottene, og i den arkivalske og litterære overlevering er der nået et resultat, på hvilket man kan bygge videre. Særlig kan der her gøres opmærksom på, at Otto Norns bog indirekte kaster et lys over de samtidige adelsslottene. Man er i nutiden mere tilbøjelig til at fæste sig ved de arkitektoniske værdier hos dem og glemmer ofte, at de også var borge og beregnede på at give ejeren tryghed i kamptider. Men allerede under Christian den 3. blev de militært distanceret af de kongelige slotte, hvis styrke viste, hvor magten lå.

Med rette betoner Otto Norn, at man dengang som nu byggede for at tilfredsstille et praktisk behov, og at man ved at anlægge dette synspunkt lettere vil kunne forstå den udvikling, der fandt sted, og som dannede grundlaget for den langt rigere byggeperiode under Frederik den 2.

Helge Sjøgaard.

Erik Kroman: Privatarkiver før 1660 i Rigsarkivet. (Vejledende Arkivregistraturer VIII. Udgivet af Rigsarkivet). I kommission hos Munksgaard. 1948. 188 s.

I de senere år er der af Rigsarkivet blevet udgivet en række fortegnelser over Rigsarkivets og landsarkivernes indhold, publikationer, som enhver historiker hilser med glæde, fordi de i så høj grad letter oversigten over det omfattende historiske kildemateriale, som findes i vore offentlige arkiver. Den oversigt over privatarkiver før 1660, som nu er blevet udgivet ved arkivar, dr. phil. Erik Kroman, vil sikkert vise sig at være en af de nyttigste af alle de otte bind »Vejledende Arkivregistraturer«.

Udgaven er, som det var at vente, mønsterværdig; vi får ikke blot oplysning om navnene på de personer, hvis arkiver er bevaret, men der gives også en kort oversigt over arkivernes indhold, og alle private brevskrivere specificeres. Da

værket er forsynet med et udførligt personregister, er det let at få fastslået, om der i de mange arkiver findes breve fra en enkelt bestemt person. Omtalen af brevskrivere er af meget stor værdi; thi det er jo i virkeligheden således, at de bevarede breve som regel siger mindre om den mand, i hvis arkiv de er henlagt, end om den mand, der har ført dem i pennen.

I en kort indledning fortæller forfatteren om, hvorledes brevene er blevet bevaret og er kommet til Rigsarkivet. Vi får også lidt at vide om, hvor brevene tidligere har været anbragt. Det fremgår heraf, at en stor del af privatarkiverne tidligere har ligget i andre samlinger, at de fleste af arkiverne i virkeligheden er kunstprodukter, skabt af arkivfolk i 1800- og 1900-årene. Og det er et stort spørgsmål, om man ikke, da denne ordning blev lavet, har begået en arkivalsk fejl. Den, der kender lidt til privatbrevens indhold, vil vide, at mange af dem i virkeligheden slet ikke er, hvad vi nu vil kalde privatarkiver, men lensmændenes embedskorrespondance, undertiden rene godsarkivalier¹). Man er ved dannelsen af arkiverne i for høj grad gået mekanisk frem, brevets proveniens er simpelthen bestemt ved at fastslå, til hvem det er udstedt. Men tænker man sagen igennem, synes det at være indlysende, at når kongen skriver til en lensmand angående lenets forhold, hører brevet hjemme i lenets arkiv, ikke i den pågældende mands privatarkiv. Man ville jo ikke i en senere tid bringe breve til Hans de Hofman i dennes privatarkiv, hvis de var skrevet til ham i hans egenskab af amtmand over Koldinghus amt. Man ville heller ikke gøre det, selv om de var bleven blandet sammen med hans privatbreve. Chokerende er det også, når det på side XI hedder: »Et stort Antal kgl. Missiver stammer fra Lensregnskaberne«. Nå, de, der har gennemført dette store fordelingsarbejde, er døde. Skaden er sket, og det vil være et så stort arbejde at råde bod derpå, at udbyttet næppe vil stå i noget rimeligt forhold til anstrengelserne.

Hvad vi nu har, er kun de sørgelige rester af fordums rigdom og fylde. Ikke mindst er et meget stort antal jyske privatarkiver forsvundet. Et smerteligt tab led historieskrivningen, da de mange breve i Viborg domkirke gik tabt. Kroman skriver, at dette måske skete ved kirkens brand i 1726. Spørgsmålet er ikke helt opklaret, men meget taler i virkeligheden for, at en stor del af arkiverne blev ødelagt, da de gamle kister og æsker i 1710 blev solgt. Kristen Testrup fortæller herom: »I Viborg Domkirke var i min Tid et Kapel ganske fuldt af jernbundne Munkekister, som lå fulde af Breve . . . men da den bekjendte Biskop Deichmann en Gang fik i Sinde at sælge samme Kapel til en Begravelse, blev disse Kister udryddede og solgte til Tjenestefolk og deslige, som væltede Breven deraf udenfor Kirkedøren, hvor de blev nedtraadte og ved en stor Skylregn flød bort i Gader og Rendestene«. Han fortæller videre, hvorledes han fik fat på enkelte breve og manuskripter, bl. a. »en gammel Klosterbog in folio«, i virkeligheden et nekrologium. Sagerne blev skænket til Arne Magnussen²). Testrups klare og utvetydige udtalelse kan man næppe komme udenom.

Også ved Viborg landsting synes der i ældre tid at have været opbevaret adelsarkiver. Dele heraf er endnu i behold. Pergamenterne er via Danske Selskab kommet til Rigsarkivet. Om papirsbrevene hedder det hos Kroman (s. XI), at de blev »i Viborg og afgaves først ved det jyske Landsarkivs Oprettelse til dette, hvor de stadig befinder sig«. Det er rigtigt, at der i landstingets arkiv i Landsarkivet findes een pakke »Breve og irettelagte Dokumenter 1477—1600«, hvoraf kun en mindre del er irettelagte dokumenter, idet langt de fleste stammer fra Solvig og Engelsholm godsarkiver eller fra privatarkiver, der har tilhørt

¹) Jvnfr. også William Christensens bemærkninger i Repertoriet 2. r. VIII, s. 265 f.

²) Diplomatarium Vibergense s. IX f.

ejerne af sidstnævnte gård. Af ialt 124 breve er 70 fra Solvig, 33 fra Engelsholm og 21 af delvis usikker proveniens³⁾. Om disse sidste har været benyttet ved landstingsproceduren og altså virkelig hører til tingets eget arkiv, eller om der er tale om deponerede »adelsbreve«, lader sig nu næppe afgøre for de ældre breves vedkommende. Men een ting er i hvert fald sikker. Når man ser bort fra de bevarede dele af Solvig og Engelsholm godsarkiver, er der af eventuelt deponerede papirsbreve tale om så forsvindende få, at man kan fastslå, at enten har der i senere tid så at sige ingen adelsarkiver været i domhuset i Viborg, eller også er der her gået store arkivmasser tabt.

Solvig-brevenes tilstedeværelse i Viborg har undret historikerne, og man har nævnt den mulighed, at dette muligvis kunne skyldes, at Sønderjylland i gamle dage hørte under Viborg landsting⁴⁾. Intet er mere forkert. Solvig-arkivet er uden tvivl kommet til landstinget sammen med Engelsholm-akterne, idet de to gårde havde samme ejer fra ca. 1561 til 1583, da Solvig blev solgt til kronen. Overførelsen må formodes at være sket efter Knud Brahes død i 1615; dels fandtes hans skrivekalender⁵⁾ blandt disse sager, dels indeholder de et brev fra 16. april 1616, udstedt af Lisbeth Bryske, der pålægger en bonde i Balle at svare under Jørgen Brahe til Hvidholm, Knud Brahes efterfølger som ejer af Engelsholm. Da der er bevaret så mange af disse to godsers breve, mens der ellers kun er så tilfældige stumper tilbage, og disse endda muligvis kan være fremlagt ved procedurerne, ligger det nær at formode, at de brevsamlinger, som påviselig har været på domhuset⁶⁾, senere er leveret tilbage til godserne eller er blevet overført til domkirken, hvor de blev ødelagt sammen med de andre arkiver. Hvorfor skulle det ellers næsten kun være Solvig og Engelsholm-dokumenterne, der blev bevaret?

Johan Hvidtfeldt.

Rudi Thomsen: Den almindelige Værnepligts Gennembrud i Danmark. (Gyldendal).

Da Stavnsbåndet i 1788 blev løst, fik bondestanden sin bevægelsesfrihed tilbage og nåede et væsentligt skridt frem i retning af ligestillethed med de øvrige borgere i samfundet. Men den pligt, der hidtil havde hvilet på bondejorden, at hver godsejer for et bestemt antal tdr. hartkorn skulle stille en karl som soldat, blev nu en byrde, der hvilede personligt på alle bondefødte mænd, d. v. s. alle landboere undtagen godsejere, præster og andre, der havde embedsstilling eller særlig uddannelse. Stavnsbåndets ophævelse i sig selv fremkaldte altså ikke ligestilling mellem samfundsborgerne; det forhold, at værnepligten alene hvilede på bondestanden, satte tværtimod stadig et af de mest udprægede skel mellem samfundslagene i datidens Danmark. Omkring 1830 blev spørgsmålet om at indføre almindelig værnepligt taget op; dels af forskellige officerer, der anså hærordningen for meget utilfredsstillende og bl. a. ønskede den almindelige

³⁾ Hos Kroman s. XI oplyses det, at Timme Rosenkrantz' og Erik Timmesen Rosenkrantz' arkiver oprindeligt har været ved landstinget og er kommet til Rigsarkivet. Men også disse breve hører til Engelsholm-arkivet, da begge mænd har ejet denne gård.

⁴⁾ Se f. eks. Sdj. Månedsskrift 1949, s. 164.

⁵⁾ Udg. af A. Heise i Samlinger til jydsk Historie og Topografi V, s. 207—231. Kalenderen er nu anbragt i privatarkivet.

⁶⁾ Repertoriets 2. r. VIII, s. 264. De der anførte henvisninger til Kanc. Brevbøger beviser iøvrigt intet om, at det var almindeligt, at adelen anbragte deres breve på domhuset.